

## Список использованных источников

1. Захаров, В. П. Лингвистика больших корпусов / В. П. Захаров // Компьютерная лингвистика и вычислительные онтологии : сборник научных статей. Труды XVIII объединенной конференции «Интернет и современное общество» (IMS-2015), Санкт-Петербург, 23–25 июня 2015 г. – СПб. : Университет ИТМО, 2015. – С. 82–93.
2. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruscorpora.ru/> – Дата доступа : 03.09.2018.
3. Мокиенко, В. М. Большой словарь русских поговорок / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина; под общ ред. В. М. Мокиенко. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. – 784 с.
4. Михельсон, М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии : сборник образных слов и иносказаний. В 2-х т. / М. И. Михельсон. – Т. 1. – М. : Терра, 1994. – 792 с.
5. Добровольский, Д. О. Корпусы текстов и двуязычная фразеогрфия / Д. О. Добровольский // Вестник Новосибирского гос. пед. университета . – 5 (27). – Новосибирск, 2015. – С. 23– 37.

УДК 811.161.3'35

## ВЫТОКІ І ЎЖЫВАННЕ ФРАЗЕАЛАГІЗМА БОГ ЖЫВЕ (паводле матэрыялаў друку і інтэрнэта)

М. А. Даніловіч

*Разглядаецца этымалогія фразеалагізма “Бог жыве”, функцыянаванне яго ў беларускай дыялектнай і літаратурнай мове. Аналізуецца нацыянальна-культурная канатацыя створанага Уладзімірам Караткевічам на базе гэтага фразеалагізма крылатага выразу “На Беларусі Бог жыве”. Па матэрыялах друку і інтэрнэта прасочваюцца найбольш тыповыя сферы яго выкарыстання.*

**Ключавыя словы:** *фразеалагізм, крылаты выраз, этымалогія, дыялектная мова, літаратурная мова, пазамоўная сфера.*

*The article deals with the etymology of the phraseological unit “Бог жыве” (“God lives”) and its functioning in dialect and standard varieties of the Belarusian language. The ethnic cultural connotation of the popular expression “На Беларусі Бог жыве” (“God lives in Belarus”) created by*

*Uladzimir Karatkevich on the basis of this phraseological unit is analysed. The most typical spheres of its use are traced on printed and internet materials.*

**Key words:** *phraseological unit, popular expression, etymology, dialect variety of language, standard language, extralinguistic sphere.*

Фразеалагізм *Бог жыве* беларускай мове вядомы здаўна. Пра гэта сведчаць хаця б фальклорна-лінгвістычныя матэрыялы XIX ст. Напрыклад, ён занатаваны ў зборніках Е. Раманава: *Дзе жывуць тыкаўцы, там і Бог адступіўся, а дзе якаўцы, там Бог жыве* [1]; М. Федароўскага: *Дзе згода, там Бог жыве* [2].

Сучасныя беларускія гаворкі засведчылі бытаванне яго пераважна ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі – поўнач Гродзеншчыны і Міншчыны, Віцебшчына, Магілёўшчына. Фразеалагізм часцей ужываецца, калі гаворка заходзіць пра лад, парадак, утульнасць у хаце ці іншым памяшканні. У нашым “Дыялектным слоўніку Гродзеншчыны” ён фіксуецца з двума значэннямі – 1) ‘усё добра, лад і парадак (у хаце)’, 2) ‘вельмі цёпла, утульна (у хаце)’: *Гэта як мірна ў хаце жызьня, ні сварацца, ні б’юцца, то кажуць: вайдзі ў хату, то ў гэтай хаце Бог жыве.* Ваўкавічы Навагр. *У іхняй хаце ўсё добра, і дзеці добрыя, парадак, Бог жыве.* Капцёўка Гродз. *У гэтай хаце Бог жывець, а ў тэй такая дубарына.* Косцевічы Астр. [3]. Фразеалагізм адзначаны і ў сучасных фальклорных выданнях: *У гэтай хаце яшчэ жыве Бог ‘кажуць, калі ў зімовую сцюжу ў хаце цёпла’* [4].

У літаратурным ужытку ён з’явіўся адносна нядаўна, бо ў савецкі час дарогу яму ў творы пісьменнікаў і ў слоўнікі заступала атэістычная цэнзура. Упершыню як нарматыўны ён падаецца ў слоўніку І. Я. Лепешава са значэннем ‘дзе-н. вельмі хораша, усё добра’. У якасці ілюстрацый прыводзяцца цытаты з Л. Калюгі, У. Караткевіча, Ю. Свіркі, Р. Барадуліна: – *Тут у вас бог жыве, казаў Марка [наконт] таго, што поле на пасёлку вельмі ж блізка: на ганку стаўшы, можна з самае дальшае нівы палуднаваць у хату клікнуць. – Я кажу адно, што вельмі ж хораша ў вас.* Л. Калюга; *"На Беларусі Бог жыве". І верыць хочацца нязменна, калі яна такой слыве, і ёй жыць вечна, блаславеннай.* Ю. Свірка; *У хаце ў нас Бог жыве, а на вуліцы такая юга – свету белага не відаць.* Р. Барадулін [5].

І. Я. Лепешаў адшукаў і падаў у слоўніку яшчэ адзін вобразна блізкі да гэтага фразеалагізм *Бог начуе* з аналагічным значэннем: *Вялікім дабром стала гарантаваная аплата. Але ўсё роўна сяло,*

зямля не прываблівае, уцякаюць людзі, хоць у Беларусі яшчэ, як кажуць бог начуе. І. Шамякін; – Хочаце, каб дачка была здаровая, шукайце месца і з'езджайце. – А навошта нам шукаць... Лёня ж, стрыечнік мой, у Віцебску жыве. Няўжо не дапаможа [схаваць дачку ад радыяцыі]? – Шаноўныя бацькі! – засердавала доктарка. – Вы, можа, думаеце, што ў Віцебску дваццаць шостага красавіка восемдзясят шостага года Бог начаваў? В. Кадзетава [5].

Аўтарства гэтага фразеалагізма нярэдка прыпісваюць Уладзіміру Караткевічу і звязваюць з вершам паэта “На Беларусі Бог жыве”, у якім выраз, акрамя загалоўка, ужыты яшчэ тройчы ў якасці рэфрэна. Тое, што Уладзімір Караткевіч аўтар фразеалагізма, – гэта, зразумела, перабольшванне. Але несумненная заслуга пісьменніка ў тым, што фразеалагізм у спалучэнні з назвай краіны ўвайшоў у шырокі ўжытак, а сама фраза *На (У) Беларусі Бог жыве* набыла крылатасць, атрымала сацыяльную значнасць, нацыянальна-сакральную афарбоўку.

Паўстае пытанне, калі Уладзімір Караткевіч сам не ствараў гэты фразеалагізм, то адкуль яго ўзяў. На наш погляд, ён мог пачэрпнуць фразеалагізм з дзвюх крыніц. Першая – помнік старабеларускага пісьменства. Рыхтуючыся да напісання твораў на гістарычную тэматыку, Уладзімір Караткевіч чытаў, вывучаў шэраг твораў на старабеларускай мове. Напэўна, не абышоў ён і “Гістарычныя запіскі” Фёдара Еўлашэўскага (1564–1604), пісара Навагрудскага суда. У адным з фрагментаў Запісак Ф. Еўлашэўскі апавядае пра рэлігійную талерантнасць на беларускай зямлі, апісвае канкрэтны выпадак пра тое, як пасланцы Ватыкана, наведваючы Вільню і ўбачыўшы, што тут суседнічаюць розныя веры і прадстаўнікі розных рэлігій захоўваюць паміж сабой прызныя адносіны, былі прыемна здзіўленыя гэтым і казалі, што тут Бог жыве [6, с. 282].

Другая крыніца, з якой Уладзімір Караткевіч мог узяць фразеалагізм, – гэта беларускія гаворкі. Пісьменнік нарадзіўся і вырас на Віцебшчыне – якраз у тым рэгіёне, што ўваходзіць у арэал бытавання фразеалагізма. Можна меркаваць, што аўтар верша чуў выкарыстанне фразеалагізма ў жывым маўленні.

Цяпер пытанне – як узнік фразеалагізм у жывой народнай мове. Нам падаецца, што крыніцай яго выступае Біблія, вытлумачэнне яе сюжэтаў хрысціянскай канфесіі. Кожны чалавек на нейкім этапе сваёй біяграфіі задаецца пытаннем: дзе жыве Бог? На гэта Біблія дае адказ, што няправільна было б шукаць Бога ў якім-небудзь адным канкрэтным месцы. Бог жыве ў душы чалавека, калі ён пакланяецца

Божай ісціне. Паводле Бібліі, Ісус сказаў: "Дзе двое ці трое сабраны ў імя Маё, там і Я пасярод іх" (Мф.18:20). Іншымі словамі, Ісус прыходзіць у любое месца, дзе збіраюцца нават толькі два чалавекі ў імя Яго. І не важна, дзе яны збіраюцца. Не абавязкова гэта павінна быць у царкве. Гэта можа быць і на прыродзе, і ў хаце. Галоўнае, каб паміж людзьмі панавала адзінадумства, згода ў імя Яго, і тады Ён прыходзіць туды Святым Духам.

Цікава прасачыць сітуацыйнае выкарыстанне фразеалагізма, да якіх з'яў ён больш за ўсё дастасоўваецца. У дыялектна-побытавым маўленні ён часцей ужываецца тады, калі гаворка ідзе пра сямейную згоду, лад, парадак і ўтульнасць у хаце. З пункту гледжання народнай філасофіі слова *Бог* з'яўляецца сімвалам добрага, станоўчага, справядлівага. Антанімічным яму сімвалам выступае слова *чорт*. Нездарма гэтыя два словы часта выкарыстоўваюцца побач ва ўстойлівых выразам адной мадэлі з супрацьлеглай канатацыяй ці пабудаваных на антытэзе: *Бог ведае што – чорт ведае што; Бог з табой – чорт з табой; Бог нясе – чорт нясе; Бог яго ведае – чорт яго ведае; ні Богу свечка ні чорту качарга*. Пра тое, што фразеалагізм *Бог жыве ў дыялектнай мове замацаваўся* досыць трывала, пацвярджаецца развіццём антанімічнай пары, утварэннем фразеалагізма з супрацьлеглым значэннем – *чорт жыве* 'сваркі, разлад, непарадак (у чыёй-н. хаце)'. Красамоўнай ілюстрацыяй гэтага выступае запісаны намі наступны дыялог: – *У гэтай хаце заўсёды чорт жывець: крык, шум, сварка, у міры жыць ні могуць. – А чаму чорт? – Ну як чаму... Калі ні Бог, то чорт, дзе німа Бога, там – чорт*. Горшавічы Астр.

Часта фразеалагізм выкарыстоўваецца ў дачыненні да краявідаў прыроды, цудоўных прыродных куточкаў, якія абуджаюць захапленне сваёй прыгажосцю.

Незвычайную папулярнасць фразеалагізм набыў пасля верша У. Караткевіча, асабліва ў апошнія дзесяцігоддзі нашага часу. У спалучэнні са словаформай *на Беларусі* ці *у Беларусі* ён атрымаў новую якасць і ў такім кантэксце стаў афарызмам, крылатым выразам. Выкарыстоўваюць яго ў самых розных сферах грамадскага-культурнага жыцця.

Паводле матэрыялаў друку і інтэрнэта прасочым, у якіх сферах і сітуацыях найбольш часта ўжываюць афарызм *На Беларусі Бог жыве*.

Вельмі даспадобы прыйшоўся ён канфесійнай супольнасці. Амаль ніводнае значнае каталіцкае ці праваслаўнае мерапрыемства ў Беларусі не праводзіцца без гэтага выразу. Прывядзём некаторыя прыклады.

На Будслаўшчыне, Любаншчыне, у іншых рэгіёнах Беларусі пілігрымкі, праваслаўныя велікодныя сустрэчы, псалмяры амаль заўсёды праводзяцца пад лозунгам "На Беларусі Бог жыве!" Святары ў сваіх прамовах любяць заканчваць сваю гаворку гэтым выразам. Напрыклад, на свяце іконы Божай Маці Будслаўскай у 2015 г. архіепіскап Тадэвуш Кандрусевіч адслужыў месу, якую скончыў такім зваротам да Божай Маці: "Марыя, аберажы нас перад Тваім Сынам, папрасі для нас Божай ласкі звароту і Божай ласкі цуда жыцця па Яго волі, каб мы пастаянна ўдасканальваліся, каб наша вера не слабела, а ўмацоўвалася, і каб наша радзіма Беларусь, сынамі і дочкамі якой мы з'яўляемся, была краінай, дзе пануе Бог, каб мы маглі з радасцю ўсклікнуць: "У Беларусі Бог жыве і Беларусь жыве Богам".

Падобныя выказванні пакінулі і прадстаўнікі іншых краін, якія дачыніліся да Беларусі. Так, пасланец Ватыкана ў Беларусі Габа Пінтар 1 ліпеня 2017 г. зачытаў у Нацыянальным санктуарыі Маці Божай Будслаўскай Акт пасвячэння Беларусі Беззаганнаму Сэрцу Марыі з выпадку 100-годдзя Яе з'яўлення ў Фаціме, абвясціўшы ў завяршэнне сваёй гутаркі тройчы: "На Беларусі Бог жыве". Паўтарылася прыкладна тое, пра што 400 гадоў таму апісаў Фёдар Еўлашэўскі. Ці ні сімвалічна?!

Крылатае выслоўе гучыць з вуснаў не толькі святароў, але і ў выступленнях палітыкаў, дзяржаўных дзеячаў. Так, на рэспубліканскім мерапрыемстве "Дажынкi-2013" віцэ-прэм'ер Беларусі Міхаіл Русы выказаў жаданне, "каб Бог пастаянна жыў у Беларусі".

Часта фразеалагізм і крылаты выраз выкарыстоўваюць дзеячы культуры, літаратары, прадстаўнікі адукацыі. Некалькі прыкладаў, дзе "На Беларусі Бог жыве" фігуруе ў якасці назвы твора: заглавак карэспандэнцый – газета "7 Дней" (14.06.2007), "Свіслацкая газета" (12.04.2015); заглавак ці эпіграф верша – эпіграф да верша А. Лойкі "Маленне да Уладзіміра Караткевіча"; назва фільма – дакументальны фільм Галіны Адамовіч; назва спектакля – монаспектакль паводле твораў У. Караткевіча ў Купалаўскім тэатры; назвы школьных мерапрыемстваў – сцэнарыі вечара-роздуму (часопіс "Беларуская мова і літаратура", 2007, № 1, с. 58–63).

Крылаты выраз гучыць і за межамі Беларусі. Так, 27.04.2014 адбывалася кананізацыя двух папаў. Абвешчаны 2 новыя святыя: Ян Павел II і Ян XXIII. Нашы суайчыннікі, якім пашчасціла прысутнічаць на плошчы святога Пятра ў Ватыкане, віталі новаабвешчаных святых плакатамі з надпісам "На Беларусі Бог жыве!"

Выкарыстоўваючы крылаты выраз "На Беларусі Бог жыве", часцей усвядомлена звязваюць яго з імем стваральніка – У. Караткевіча і робяць спасылку на яго:

"На Беларусі Бог жыве. Гэтыя словы – не тэарэма. Іх ня трэба даказваць. Іх трэба часцей паўтараць – наўслед за Караткевічам" (М. Скобла).

"Ужо традыцыйна напярэдадні Дня беларускага пісьменства адбываецца своеасаблівы праваслаўны паломніцкі ход.

– Гэтая экспедыцыя для мяне – дарога святла, любові, умацавання нашага малавер'я, натхненне на стваральную працу любой прафесіі, – дзеліцца сваім бачаннем каардынатарка "Дарогі да святыняў" [пісьменніца Ніна Загорская]. – Праўду пісаў Уладзімір Караткевіч: "На Беларусі Бог жыве". Ён сапраўды ёсць і ён радуе, апякае нашу бласлаўную Айчыну" ("Звязда").

"Больш за 1,38 млн. чалавек наведалі на Вялікдзень праваслаўныя і каталіцкія храмы Беларусі. Агульнае свята, агульная радасць панавала ў мінулыя выхадныя над нашай зямлёй, на якой заўсёды ў згодзе і ладзе жывуць усе канфесіі, пра якую паэт калісьці трапна напісаў: "На Беларусі Бог жыве. І няхай давеку жыве" ("СБ").

Аднак усё часцей ужыванне выразу не звязваецца з імем паэта. Гэта гаворыць пра тое, што крылаты выраз становіцца агульнанародным творам, напрыклад:

"З аднаго боку равучае, халоднае Балтыйскае мора, а з другога – Куршская затока, возера, цішыня. Там вельмі ціха і ўтульна. Ведаеш, ёсць прымаўка – "На Беларусі Бог жыве". Не, там ён жыве, на касе гэтай" (А. Зелянкевіч).

У інтэрнэце трапілася цікавая інфармацыя, што ў 1996 г. былыя кіраўнікі Краснагорскага раёна Бранскай вобласці РФ звярнуліся з пісьмом да Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Лукашэнкі. У ім выказвалася просьба прыняць Краснагорскі раён у склад РБ. Беларускія карэспандэнты аднаго з выданняў паехалі ў гэты раён з мэтай пацікавіцца, што думаюць на гэты конт звычайныя мясцовыя жыхары. У вёсцы Фошнае дзве старыя жанчыны пажадалі беларусам, як адзначаюць карэспандэнты, "берагчы тое, што маем, таму што ў Беларусі, па іх выказванні, Бог жыве".

Выраз настолькі адпавядае беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці, што нават у рускамоўным тэксе яго даюць у беларускамоўным арыгінале:

"На Беларусі летам бог жыве – не хочется историей давиться, хочется ее вершить? Ок, да нет проблем: изучайте расписание кислотных транс-вечеринок. На острове, На Браславах. На берегу Вилейского, не важно где – разглядывать росинку на траве, обниматься и в полях валяться. Ездите, смотрите, колесите: на Беларусі летам Бог жыве! Один велосипедный трип с палаткой на три дня – и ты как после Индии, сознанием счищен, светел, почти свят. Гребенщиков заткнут за пояс. Пусть нет пяти звезд, пусть жгут безвкусицей заборы. Зато на Беларусі летам бог жыве" (знаток белорусской глубинки и глубины озер Дмитрий Новицкий).

Уладзімір Караткевіч напоўніў народны фразеалагізм *Бог жыве* новым зместам і энергетыкай. Зерне, пасеенае пісьменнікам, упала не на камень, спорна прарасло і дало плён. Беларусі тут вельмі пашанцавала. Напэўна, ніводная іншая краіна не можа пахваліцца наяўнасцю ў сваёй моўна-культурнай прасторы такога ці падобнага крылатага выразу. А можа і праўда, у Беларусі Бог жыве, і, магчыма, Божай міласцю на Уладзіміра Караткевіча была ўскладзена місія данесці гэта ўсяму свету, каб не страчваліся надзеі, каб узрасталая вера ў будучыню, у росквіт роднай краіны, у шчаслівае жыццё.

### Спіс выкарыстаных крыніц

1. Романов, Е. Белорусский сборник. Том первый. Губерния Могилёвская. Выпуск первый и второй. Песни, пословицы, загадки / Е. Романов. – Киев, 1885. – С. 290–316.
2. Federowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej / M. Federowski. – Warszawa, 1935. – Т. 4. – 490 s.
3. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 267 с.
4. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць : беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985. – 150 с.
5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1. – 672 с.; Т. 2. – 704 с.
6. Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Ч. 1 : вуч. дап. для студэнтаў выш. навуч. устаноў; рэд. Р. І. Аванесаў. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1961. – 540 с.